החוסן הלאומי שהטבה חיזק, נסוג לרמתו בזמן ההפיכה המשטרית

מחקרים שבודקים כיצד מתמודדת החברה הישראלית עם משברי השנים האחרונות הגיעו למסקנה דומה: השיח הרעיל מסוכן יותר מהמלחמה, מהטראומה הקולקטיבית ומתחושת חוסר הוודאות

גדעון לב

מתקפת הטרור של חמאס ב-7 באוקטובר גרמה לישראלים לחוש אבל עמוק, הלם וחוסר אונים, אבל היו לה גם תוצאות אחרות. תחילה, עם פרוץ המ־לחמה, החברה הישראלית הת־לכדה ורמות הסולידריות שלה התעצמו. אולם בתוך כמה חוד־שים התחדש השיח הרעיל והמ־קטב ונשחקו הלכידות והחוסן הלאומי, עד למצב שבו שנה אחר כך — החברה שוב משוסעת. את התמונה הזאת תיארו ל"הארץ" חוקרים מארבעה מוסדות אק־דמיים ומכוני מחקר, שמנטרים בשנים האחרונות את רמות החר־סן הלאומי בחברה הישראלית.

חוקרים אומרים כי "חוסן" נמדד ביכולתה של מערכת לה־פות תפקודית בעת ההפרעה, לחזור למצב שבו היתה כשהת־לה ההפרעה, ואחר כך אף להגיע לרמת תפקוד גבוהה יותר. נהוג לבדוק "חוסן לאומי" לפי ארבע קטגוריות: חיבור למדינה (פט־ריוטיות), סולידריות חברתית, אמון בממשלה ובעומד בראשה ואמון במוסדות המדינה.

אחד המחקרים הבולטים בת־חום נעשה בהובלת פרופ' ברר־ריה עדיני ופרופ' שאול קמחי מאוניברסיטת תל אביב. המח־קר סקר מדגם מייצג של האוכ־לוסייה היהודית בחמש נקודות זמן לאורך המלחמה: הראשונה כמה ימים לאחר מתקפת חמאס והאחרונה בסוף אוגוסט. המש־תתפים השיבו על שאלון שכלל היגדים הקשורים לדחק ולחוסן והחוקרים השוו את תשובותיהם לאלו של קבוצת מדגם אחרת, שקיבלה שאלון זהה באוגוסט 2023 — בשיאם של ימי המחאה נגד ההפיכה המשטרית.

באוקראינה טוב יותר

מממצאים עולה כי עם פרוץ המלחמה התחזק מאוד החוסן הלאומי לעומת מצבו בעת ההפ־כה, אך מאז נובמבר הוא במגמת ירידה מתמדת וכעת שב לרמ־תו בזמן ההפיכה. כל הקטגוריות שנבדקו — פטריוטיות, סולידי־ריות חברתית, אמון בממשלה ובעומד בראשה ואמון במוס־דות המדינה — הראו מגמת ירי־דה ממדידה למדידה. הירידה התלולה ביותר נצפתה בקטגו־ריית הסולידריות. פטריוטיות היא מרכיב החוסן הלאומי שר־מתו היתה הגבוהה בכל המקרים, ואילו האמון בממשלה ובעומד בראשה היה הנמוך ביותר.

במחקר (בו השתתפו גם ד"ר הדס מרציאנו ופרופ' יוח־נן אשל מהמכללה האקדמית תל חי) נבדקו כאלף בני אדם שעל־פי הצהרתם חולקו לשלוש קבוצות: מתנגדים לממשלה, תו־מכים בממשלה וניטרליים. אחד הממצאים הבולטים הוא הפע־רים הגדולים בין תחושותיהם של תומכי הממשלה לאלה של מתנגדיה. "כשפרצה המלח־מה עלתה מאוד רמת הלכידות והפטריוטיות, אבל זה לא נשאר כך לאורך זמן", אומרת עדיני. "די מהר התחלנו לראות ירידה ממשית במגוון מדדים. הירידה הכי בולטת, במידה מפחידה, נצ־פתה בלכידות החברתית. חש־סעים בחברה גדלים וזה מטוכן. לתומכי הממשלה יש מורל, חו־סן ותקווה גבוהים יותר מאשר למתנגדיה, כמו גם תחושת דחק נמוכה יותר".

"אפשר להגיד 'מה אכפת לי, אני מדבר רק עם הבייס שלי' והשאר לא מעניינים אותי', אבל או נוצר פילוג ואין סיכוי שי־חד ננצח", מוסיפה עדיני. "שרים בממשלה אולי חושבים שהחב־רה יכולה להתבסס רק על חלק מהאוכלוסייה, אבל זה אומר שמאבדים את המהות של דמו־קרטיה. מעבר לכך צריך לזכור שבוונה למרכז הארץ בתגו־בה על ההתנקשות בפואד שוכר (הממונה על הפעילות הצבאית של הארגון) ובראסמעיל הנייה — ראש הלשכה המדינית של חמאס שנהרג בטהראן. עדיני אומרת שקשה לבנא את השפעת המהל־כים האחרונים בצפון על תוצאות סקרים בעתיד, אך ניסיון העבר מלמד שהצלחות נקודתיות, דו־גמת ההתנקשות במנהיג חיבוא־ללה חסן נסראללה, אינן משנות את המגמות לאורך זמן.

תא"ל (במיל') ד"ר מאיר אל־רן, בעבר סגן ראש אמ"ן, הוא חו־קר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. מאז החלה המלחמה ערך אלרן כ־20 סקרים בנושא חוסן, שעליהם השיבו בכל פעם כאלף בני אדם המייצגים את האוכלו־סייה בישראל. "ישראל נמצאת במשברים שנמשכים כבר שש שנים", הוא אומר "זה התחיל בחמש מערכות בחירות בתוך שש שנים, המשיך עם הקורונה ואז עם הממשלה הנוכחית, שהכ־ניסה לעולמנו את ההפיכה המש־טרית. החברה הגיעה כבר לסיפה של מלחמת אזרחים קרה, ואז הגיע 7 באוקטובר".

הטראומה כתוצאה ממתקפת הטרור יצרה, לדברי אלרן, חוסן לאומי גבוה מאוד. "מאוקטובר עד ינואר הסקרים שלנו ויהו מציינת עדיני.

השאלון האחרון הוצג למ־שתתפי המחקר בין 25 ל־29 באוגוסט, בשבוע שבו סיכלה ישראל מתקפה של חיזבאללה שבוונה למרכז הארץ בתגו־בה על ההתנקשות בפואד שוכר (הממונה על הפעילות הצבאית של הארגון) ובראסמעיל הנייה — ראש הלשכה המדינית של חמאס שנהרג בטהראן. עדיני אומרת שקשה לבנא את השפעת המהל־כים האחרונים בצפון על תוצאות סקרים בעתיד, אך ניסיון העבר מלמד שהצלחות נקודתיות, דו־גמת ההתנקשות במנהיג חיבוא־ללה חסן נסראללה, אינן משנות את המגמות לאורך זמן.

תא"ל (במיל') ד"ר מאיר אל־רן, בעבר סגן ראש אמ"ן, הוא חו־קר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. מאז החלה המלחמה ערך אלרן כ־20 סקרים בנושא חוסן, שעליהם השיבו בכל פעם כאלף בני אדם המייצגים את האוכלו־סייה בישראל. "ישראל נמצאת במשברים שנמשכים כבר שש שנים", הוא אומר "זה התחיל בחמש מערכות בחירות בתוך שש שנים, המשיך עם הקורונה ואז עם הממשלה הנוכחית, שהכ־ניסה לעולמנו את ההפיכה המש־טרית. החברה הגיעה כבר לסיפה של מלחמת אזרחים קרה, ואז הגיע 7 באוקטובר".

הטראומה כתוצאה ממתקפת הטרור יצרה, לדברי אלרן, חוסן לאומי גבוה מאוד. "מאוקטובר עד ינואר הסקרים שלנו ויהו אמון גבוה מאוד בצבא. העידו עליו בסביבות 90% מהנשאלים, שזה יותר ממה שהיה לפני המל־חמה ולמרות הכישלון הקולוסלי של צה"ל. בנוסף, היתה גם תפי־סה עצמית של סולידריות גבוהה מאוד (הערכה של הנשאלים לג־בי תחושת השייכות והקשר בין אוכלוסיות במדינה, ג'ל), לצד אמון נמוך מאוד בממשלה וב־ראש הממשלה".

לדברי אלרן, בציבור הערבי חלה בחודשים שאחרי פרוץ המ־לחמה עלייה של עד פי שלושה במספר אלה שהשיבו שיש להם אמון גבוה או גבוה מאוד בצה"ל. אמנם עדיין מדובר בשיעור נמוך בהרבה מזה שעליו העידו הנ־שאלים מהחברה היהודית — בין 20% ל־30% — אולם לדברי החוקר, "זה מראה על שינוי בי־חסם של ערביי ישראל לעצמם כחלק מהחברה הישראלית".

מינואר ועד אוגוסט, מוסיף אלרן, ניכרת מגמה של כרסום רצוף וברור, אם כי לא דרמטי, בחוסן הלאומי. האמון בצבא ירד ל־70% וחלה ירידה נמשכת בת־חושת הסולידריות. "בכל הנו־גע לאמון בממשלה דווקא יש יציבות", הוא אומר בכל הסק־ריים השיבו כ־20% מהנשאלים שיש להם אמון גבוה או גבוה מאוד בממשלה. "הסיבה העי־קרית לירידה בסולידריות היא התפרצותו מחדש של השיח הרעיל, שמגדיל קיטוב ושיסוע בתוך החברה. יותר מהמלחמה, מחוסר הוודאות והטראומה הקולקטיבית, הגורם הכי מש־פיע על ירידה בחוסן הוא השיח הרעיל".

אלרן סבור כי הדרך היחידה לשנות את התמונה היא יצירת התחלה חדשה לחברה הישרא־לית. "זה מתחיל בבחירות", הוא אומר "לא משנה מה יהיו התו־צאות שלהן — הציבור יוכל לה־גיד שהוא מי שיצר את התמונה שתתקבל. כמו כן, צריך להקים ועדת חקירה ממלכתית, שתחקור הן את צה"ל והן את חוסר התפ־קוד של משרדי ממשלה רבים. זה חיוני לאתחול מחדש, שהוא מה שיכול ליצור תקווה. על זה יקום או יייפול דבר".

עוד חוזר הקיטוב

"מכון חירות ואחריות" בבית הספר למשפט, דיפלומטיה ואס־טרטגיה באוניברסיטת רייכמן בוחן קיטוב רגשי בין מצביעי ימין ושמאל. מאז ספטמבר 2021 ערך המכון 16 סקרים בקרב כ־1,500 בני אדם בכל אחד מהם. לרוב התחלפו הנשאלים בין הס־קרים אך בשלושה — אחד נע־שה לפני פרוץ המלחמה ושניים אחריה — השתתף אותו המדגם. לעומת הנתונים של אלרן, סקרי המכון לא זיהו שינוי לטר־בה ביחסם של הצדדים זה כל־פי זה עם פרוץ המלחמה, ויחסו של הצד הימני כלפי השמאל אף נעשה שלילי יותר. בדומה לסק־רי הגופים האחרים, גם בסקרי המכון ניכרה עלייה בקיטוב ככל שחלף הזמן מפרוץ המלחמה.

לדברי איש המכון ד"ר ער־מר יעיר, במחקר שערך על בסיס נתוני סקרים שנעשו לפני מוע־די הבחירות הארציות מאז 1992, רמות הקיטוב הגבוהות ביותר נמצאו בסקר שנערך לפני הבחי־רות האחרונות, באוקטובר 2022. "אמנם מדובר בסקרים ספציפיים שנעשים רק לפני בחירות", הוא אומר, "אבל אני מעריך שהתמו־נה היום לא השתפרה בהשוואה למצב באוקטובר 2022, ואולי אפילו החמירה קצת".

גם מכון אקורד של האוניבר־סיטה העברית בחן את מצב החב־רה הישראלית. המכון ביצע מאז 7 באוקטובר יותר מ־25 סקרים והשתתפו בהם בין 500 ל־3,000 איש. מייסד המכון, פרופ' עירן הלפרין, אומר שבמשך כארבעה חודשים אחרי פרוץ המלחמה, התחושות הדומיננטיות בחב־רה היו של איום קיומי וטראומה גדולה, ובקרב ציבור גדול הת־עורר צורך להרגיש חלק מקבו־צה מלוכדת ומאוחדת. "השחקן היחיד שלא היה חלק מזה היתה הממשלה", הוא מציין.

הפגנת תמיכה בחטופים והתנגדות לממשלה, בספטמבר מחוץ לקריה בת"א. סקרים: יחס הימנים כלפי השמאל החמיר צילום: מוטי מילרוד

פרופ' עדיני: "תחושות החוסן והתקווה של תומכי הממשלה חזקות יותר מאלו של מתנגדיה"

לדברי הלפרין, ידוע ממדינות אחרות שבאירועים לאומיים כואבים הציבור מתכנס באופן ספונטני מאחורי הממשלה (תו־פעה המכונה Rally 'round the flag). "כאן זה לא קרה. היתה הפרדה מאוד מעניינת בין העם ובין הממשלה", הוא מדגיש, ומ־ציין שהצורך בסולידריות לא התגבש סביב מתינות, אלא סביב עמדה ניצית מאוד בנוגע לרצועת עזה. לפי הסקרים, כארבעה חוד־שים אחרי 7 באוקטובר חל שי־נוי. "הפוליטיזציה של האירוע התחילה להתגבר", הוא אומר "אחרי ההתאוששות מההלם הראשוני ניכרו מהלכים שהביאו לחזרה הדרגתית של הקיטוב".

אף שקיטוב פוליטי מאפיין כיום חברות לא מעטות ברחבי העולם, עבודת דוקטורט שכתבה הסטודנטית טל אוריאן־הראל (בהנחיית הלפרין ופרופ' יפ־עת מעוז) מצאה שהקיטוב ביש־ראל חמור במיוחד, משום שהוא נובע לא רק מחילוקי דעות אידיאולוגיים אלא גם משא־לות קיומיות לגבי עתיד המדינה. "זה לא קיטוב על בסיס ערכי בין ישראל והובל ל־7 באוקטובר, לטענה ששלטון משיחי הביא אותנו ל־7 באוקטובר שכן היה קיטוב בין הטענה — הרווחת בי־מין — שבשם המלחמה על הדמו־קרטיה המחנה הליברלי סיכן את ישראל, מקביל לפרק את הדמוקרטיה ואת הצבא. טענה שמתכתבת למשל עם שרים שאמרו שההפיכה יותר חשובה מעוד כמה טייסות".

"המשמעות היא שכל צד לא רק תופס את הירייב כלא ערכי, אלא כמאיים על הקיום שלו", מסביר הלפרין. "זה בסיס רגשי מאוד חזק לקיטוב ועצם ההאש־מה ההדדית בטראומה הקשה ביותר בתולדות מדינת ישראל, מגביר את עוצמות הקיטוב. בר־מה הפסיכולוגית, בלתי אפשרי לקבל טיעון כזה שמועלה נג־דך, אפילו באופן חלקי. זה מפ־חית מאוד את היכולת לראות מורכבות או לזהות אזורים שיש עליהם הסכמה".

עם זאת, בסיכום דבריו הלפ־רין מציין שסולידריות ולכידות חברתית אינן ביטוי הכרחי לחו־סן. "חברה יכולה להתאחד סביב ערכים מאוד בעייתיים. בהסת־כלות ארוכת טווח, זה שבחברה הישראלית יש קונפליקט פני־מי על הערכים שיעצבו את עתי־דה — אולי פוגע בלכידות שלה, אבל לא בהכרח בחוסן שלה". לדברין, המחקרים מראים שכ־שחברות הכירו בכך שהקיטוב פוגע ביכולת התפקוד שלהן, הן נקטו צעדים אפקטיביים לצמצ־מו. "ייתכן שגם בישראל אנחנו לאחר שלב ההכרה באתגר, ולי־פני שלב התיקון".